

10. Тажин М. Национальная безопасность Казахстана: новое понимание, новые подходы // Analitic №1, 2000. -С.7. циально-политической трансформации. Отчет по научно-исследовательскому проекту. -Алматы: ИФиП, 2002. - С. 13.
11. И. Кадыржанов Р.К., Булуктаев Ю.О. и др. Национальная безопасность Казахстана в условиях со-

Рецензент: к.полит.н., доцент Иманбеков У.Т.

Кельдибекова А. С.

АНГЛИС ТИЛИНИН ИНТЕНЦИОНАЛДЫК TO HAVE, MUST ЭТИШТЕРИНИН ТҮЗҮЛҮШҮ, ВАЛЕНТТҮҮЛҮГҮ МЕНЕН КОЛДОНУЛУШУ ЖАНА АЛАРДЫН КЫРГЫЗЧА ФУНКЦИОНАЛДЫК ЭКВИВАЛЕНТТЕРИ

Кельдибекова А. С.

СТРУКТУРА, ВАЛЕНТНОСТЬ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕНЦИОНАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ HAVE, MUST В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ ЭКВИВАЛЕНТЫ

A.S. Keldibekova

THE STRUCTURE, VALENCY AND THE USAGE OF ENGLISH INTENTIONAL VERBS TO HAVE, MUST AND THEIR KYRGHYZ EQUIVALENTS

УДК:371-85/7

Азыркы лингвистикалык кызыгуу тилдин антро-поцентридик тарабына оогондугуна байланыштуу тилдик каражат болгон модалдуулукту изилдөө айрыкча актуалдуу боло баштады.

Research of language means of expression of a modality became especially actual in connection with. The reference of modern linguistic interest to anthropocentric to the language party.

To have этишинин модалдык мааниси - кырдаал-шартка жараша пайда болгон иш-аракеттин аткарылышы зарылдыгы. Адатта, бул мажбур болгон зарылдык (сал. 'ошондой болуп калды', 'ошондой болуп калат'):

You know the football-players have to train before the big game (B. Shaw, 44).

To have модалдык этиши инфинитивдин перфекттик эмес формасы менен биргеликте колдонулат; ошол эле учурда инфинитив дайым to менен келет.

To have этишине милдеттүү түрдө зарылдыкты билдирүүчү модалдык этиштер да маанилерин берип калышы мүмкүн:

You mean we might have to stay on in New York (B. Shaw, 51) (... 'возможно, придется остаться').

1. **To have** этиши кийинки инфинитив аркылуу шарт-кырдаалдын күчү менен келип чыккан милдеттүүлүктү билдириши мүмкүн. Эреже катары, кыргыз тилине *ошондой болуп калды, ошондой болуп калат* деп которулат.

2. **To have** этиши кийинки татаал толуктооч менен бирге (ат (ысым) + жекелик эмес формадагы этиш же тактооч) берет:

1) **Каузативдүүлүк** - кыймыл-аракет жасоого түрткү болуу же анын ишке ашышына жардам берүү. Кыргыз тилинде мажбурлоо маанисин берип, башка лексикалык каражаттардын да колдонулушуна шарт түзөт.

/ would have you to know... Мен силерди да кабардар болсун дегем...

They will have him back. Алар анын кайтуусуна мажбур кылышат.

Демилгечи тарабынан ээ аркылуу билдирилген кыймыл-аракет. The town council has had three houses built. Шаардык муниципалитет уч ум салды.

3) Эркентен, интенциядан же ээни билдирген адамдын каалоосунан жана ага багытталгандан сырткары жасалган кыймыл-аракет. Конструкция синтаксистик жактан бир гана атрибутивдик семантикадагы тике толуктооч болот. Ал айтып жаткан субъекттин ээси катары максатын билдирет, ошону менен интенционалдык конструкциянын кыймылын көзөмөлдөйт. Бул **to have**дин финитивдик этиштүү сүйлөмдөрдө өз орду болот:

Given more time, suppliers have a chance to adjust their offerings (EF, 133). ... Until they have the money to pay for their goods (Credit, 29). Биринчилерден болуп берилген сүйлөмдө "**suppliers**" субъектиси **to have** финитивдик этиштүү сүйлөмдөрдө кездешип жана тике толуктооч катары еө алдынча таандыкты, жүрүш-турушту программалоону билдирди. Субъекттин таандык термини менен түшүнүгү В.П. Малащенкодон алынган: "Они называют лицо или предмет, по отношению к которому определенным образом проявляется ситуация, составляющая содержание остальной части высказывания" (Малащенко 1972: 95). Chance - жана таандык объектиси менен максатка жетүү - тике толуктооч. Экинчи сүйлөмдө тике толуктооч жана ээ болуу объектиси, максатка жетүүнүн каражаты.

Интенционалдык конструкциянын дистанттык позициясы тике толуктооч менен, ошондой эле категория алдындагы лексикалык семантика анча татаал эмес интенционалдык конструкцияны берет, ошондой болсо да, ал мурункудай эле тике толуктоочко кирет: City Farm Insurance has collection centres around the country to speed up cash collections (FM, 199).

Ээнин позициясындагы ысымдарда да, тике толуктоочтун позициясында да имплициттик негизде берилген мекемелерде иштеген адамдарга карата көрсөтмөлөр камтылат, т.а. бул жерде персонификация өзгөчөөрунда болот.

Экинчи тараптан алар бири-бири менен белгилүү бир мамиледе болушат жана бул компоненттерди ошондой эле таандыктын объекта менен субъектисин интерпретация кылууга боло турган системанын борбору ээни берет, бирок сүйлөмдө бир нече мыкты жалпы семантика менен: "лица, находящегося в определенных отношениях с другим лицом" болушу (Анохина 1996: 43).

Баяндоочтун курамында **must** этиши жана **generally** тактоочу болгондуктан, кийинки айтым настоятельный кенешти билдирет: In order to acquire long-term funds the firm must generally go to the capital markets with a bond or stock offering (FM, 158).

Must. Азыркы лингвистикалык кызыгуу тилдин антропоцентридик тарабына оогондугуна байланыштуу тилдик каражат болгон модалдуулукту изилдөө айрыкча актуалдуу боло баштады.

Модалдуулук категориясы көбүнчө адамдын жан дүйнөсүн, анын санааркоосун жана сезимдерин тагыраак чагылдырат.

Анүстүнө модалдуулук индивиддин өзгөчө түрү катары элдин маданиятынын белгиси болгон ишмердуулукту, ошондой эле маданияттык улут өзгөчөлүктөрүнүн биримдигин көрсөтүүсүндө чон потенциалга ээ.

Коммуникативдик сүйлөмдүн бир түрү катары жана субъекттин статусун эсепке алуу менен азыркы англис тилиндеги модалдык **must** этишинин семантика-прагматикалык жөнгө салуудагы өзгөчөлүктөрүн карап көрөлү.

Белгилеп жургендей, лингвистикалык адабиятта **must** этишинин семантикасын кароонун чейресу катары «зарыл болуу» мааниси эсептелет. Семантикада берилген этиштердин бир канча зарылдык маанилери бөлүштүрүлгөн, тактап айтканда:

- 1) Зарылдык мааниси, башканын эрки менен болушу;
- 2) Зарылдык мааниси, сырткы шарт-кырдаалга жараша болушу;
- 3) Зарылдык мааниси, объект же субъекттин кайсы бир касиетинин болушуна таянышы;
- 4) Зарылдык мааниси, каршылык көрсөтүүгө байланышы;
- 5) Зарылдык мааниси, белгилүү бирөөнүн субъект болушуна таянышы.

Андан ары жогоруда саналган **must** этиштердин маанилерин субъекттин статусун жана сүйлөмдүн коммуникативдик тибин эсепке алуу менен сүйлөмдө кандай кызмат аткараарын карап көрөлү.

Сүйлөмдүн башка мүчөлөрү менен таралышы, ээнин башка категориялык лексикалык семантиканын жана баяндоочтун аты менен предикатты билдириши бардык сүйлөм үчүн бир бүтүн бир канча себептерине ээ деп эсептелет: Why are Treasury Bills a favorite place for financial managers to invest excess cash? (FM, 199). Эмне себептен Казналык эсептер - финансылык менеджерлер үчүн ашыкча накталай акчаларды инвестиция кылыш үчүн сүйүктүү орун?

Субъект-пациенттин аты менен билдирүүдө - жеке бир эмес, интенционалдык конструкция иш-аракеттин максатын гана көрсөтөт. Мындай субъект бир дагы иш-аракет аткарбайт жана интендент деп да эсептелбейт:

Абсолюттук түрдө белгисиз имплицит катары интенционалдык конструкциянын кийинки интенденти эсептелет:

Ошондой эле интендент катары эсептелеген субъект, ошол учурдагы интенденттин оюн билдирип, интенционалдык конструкциянын иш-аракетин аткарат: Corporations would like many financing alternatives in order to minimize their cost of funds at any

point of time (FM, 159). Корпорациялар убакыттын каалаган пунктунда баасын төмөндөтө турган көптөгөн каржылоо альтернативаларын каалашар эле.

Кийинки айтымдын өзгөчөлүгү катары жогоруда келтирилген айтууларда келтирилген сыяктуу конкреттүү интендент эсептелбейт, а жалпылаштырылган: **you** ат атоочу ээнин функциясында автордун кебинин адресаты катары эсептелет. Бул берилген кептик акттын коммуникативдик сапатынын өзгөрүшүнө алып келет жана аны дерективалардын классына бөлүштүрүүгө алып келет: In order to stay in business you must maintain floor displays and multiply items for selection (FM, 146). **Must** этишинин болушунун күчү негизинен курамда өзгөрүлдү жана коммуникативдик ою: бул категориялык талап.

Кыргыз тилинде анализделип жаткан этиштердин функционалдык дал келишүүлөрү «керек», «тийиш» модалдык сөздөрү, ошондой эле каалоо-тилек ыңгайларынын формасы эсептелет.

Бардык модалдык этиштер башка сөз түркүмдөрүнүн лексемалары: тактоочтор менен бирге эле «модалдык сөздөр» деген сөз түркүмүнө таандык. Атоочтор этиштер менен этиштик системага тийиштиги жок чечтердик класс сыяктуу өзгөчө анализден өтүшөт. Ошентсе да авторлор моюндарына алышууда, мисалы, модалдык сөздөр «керек», «тийиш» иш-аракеттин аты катары эсептелип, этиштерден келип чыккан деп: «Керек иш-аракеттин милдеттүү түрдө жасалыш маанисин берет. Сүйлөмдө ал баяндоочтун ролун аткарып, иш-аракеттин атынан чыгат: *Балага эмне керек болсо, бардыгын таап берүү керек* (А. Токомбаев).

Болжолдоо түстөгү модалдык сөз керек көп учурда этиштин шарттуу ыңгайы менен биргеликте колдонулат: *Быздиш үй эбак жатып калса керек* (М. Элебаев). [Кыргыз адабий тилинин фамматикасы, 1987, 334 б.; ср.: Джусаев Дж., 1975, с. 98-99; Сартбаев К.К., 1981, 46 б.].

Кантип «керек» модалдык сөзү да, «тийиш» модалдык сөзү да милдеттүүлүк, иш-аракетти жасоонун зарылдыгы маанисине ээ: *Саат алтыдан калбай барууга тийишипиз* (Сыдыкбеков Т.). «Тийиш» божомол милдеттүүлүктү билдириши да мүмкүн. Мындай учурда татаал баяндоочтун курамынан үч компонент бөлүнүп чыгат: атоочтуктар **-ган**, этиштин атынан иш-аракет «бол» атооч же барыш жөндөмөсүнүн «болуу, болууга» формасындагы жана модалдык «тийиш» сөзү: *Ал материал жыйнап жүргөн болууга тийиш*.

To have, must этиштеринин валенттүүлүк өзгөчөлүктөрүн карап көрөлү **to have, must** модалдык этиштери эки позицияны - ээ менен (субъекттин) предикативди ачышат.

Синтаксистик структурасы бул учурда мындай түрдө көрүнүшү мүмкүн:

Синтаксистик структура: Subject to have, must, need + Verb + Complement.

Сунушталган конструкциялардын валенттүүлүгүнүн негизинде **to have must** жардамчы этиштеринин субъекттик валенттүүлүктөрүнүн кийинки реализацияланыш формалары биз тараптан төмөнкүдөй табылды: